

УДК 378.147:37

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

Шевчук М. О.

У статті автор зазначає, що у світлі модернізації освіти України підготовка нової генерації педагогічних кваліфікованих кадрів має здійснюватися на засадах компетентнісного підходу. Відповідно рівень сформованості професійної компетентності вчителя залежить від ефективності навчального процесу у вищих закладах освіти. Автор визначає компоненти структури професійної компетентності майбутніх вчителів: прогностичну компетентність, компетентність пізнавальної самостійності, компетентність творчої діяльності, компетентність сфери пошуково-дослідницької діяльності, рефлексивну компетентність. Єдність цих компонентів визначає перспективи постійного професійного зростання сучасного вчителя і створює умови підвищення результативності його педагогічної діяльності. Вирішення проблеми оволодіння вчителем професійною компетентністю пов'язане з необхідністю розробки критеріїв, які представлені у статті: сформованість прогностичних умінь, наявність пізнавальної самостійності, міра творчої спрямованості, ступінь підготовки до пошуково-дослідної діяльності, рівень рефлексивної діяльності. Критерії та розроблені до них показники є вихідними для виявлення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх вчителів: елементарної професійної підготовки, професійної грамотності, професійної досконалості, професійної компетентності. Представлені результати можуть стати основою проведення експериментальних досліджень з визначення сучасного стану формування професійної компетентності майбутніх вчителів. Ключові слова: професійна компетентність, компетентнісний підхід, критерій, показник, рівень професійної компетентності майбутніх вчителів.

В статье автор обращает внимание на то, что уровень сформированности профессиональной компетентности учителя зависит от эффективности учебного процесса в высших учебных заведениях. Автор определяет компоненты структуры профессиональной компетентности будущих учителей, которые в своем единстве определяют перспективы постоянного профессионального роста современного учителя. Решение проблемы формирования профессиональной компетентности учителя связано с необходимостью разработки критериев и показателей, которые выступают основой для определения уровня сформированности профессиональной компетентности будущих учителей. Разработанные критерии, показатели и уровни могут стать основой проведения экспериментальных исследований профессиональной компетентности будущих учителей.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, компетентностный подход, критерий, показатель, уровень профессиональной компетентности будущих учителей.

In the article, the author notes that in the light of the modernization of education in Ukraine, the preparation of a new generation of pedagogical qualified personnel should be carried out on the basis of a competent approach. Accordingly, the level of formation of the teacher's professional competence depends on the effectiveness of the educational process in higher education institutions. The author defines the components of the professional competence structure of future teachers: prognostic competence, competence of cognitive autonomy, competence of creative activity, competence of the field of research, reflexive competence. The unity of these components provides the prospect of continuous professional growth of a modern teacher and creates conditions for improving the effectiveness of his teaching activities. Solving the problem of a teacher's mastering professional competence is related to the need to develop the criteria presented in the article: the formation of predictive skills, the availability of

cognitive autonomy, the degree of creative orientation, the degree of preparation for research, the level of reflexive activity. The criteria and indicators developed for them are the starting points for determining the level of formation of professional competence of future teachers: basic vocational training, professional literacy, professional perfection, professional competence. The presented results can become the basis for conducting experimental studies to determine the current state of formation of future teachers' professional competences.

Key words: professional competence, competence approach, criterion, indicator, level of future teachers' professional competences.

Постановка проблеми. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначається, що оновлення її цілей і змісту, модернізація структури та організації має здійснюватися на засадах компетентнісного підходу. Конструювання нового типу освіти пов'язане з перекладом всіх основних освітніх стандартів з мови знань на мову компетентнісних вимог, що, в першу чергу, означає якісно інший характер освітніх результатів. Згідно з даним положенням, перед вищими навчальними закладами постало завдання перебудувати свою діяльність і перевести її на компетентнісну основу. Вектор професіоналізму у даному випадку має бути зорієнтований не на знання, а на діяльність (застосування знань для здійснення активних дій), тобто професійну компетентність. Рівень сформованості професійної компетентності фахівців будь-якої галузі, і майбутніх вчителів у тому числі, значною мірою залежить від ефективності навчального процесу у вищих закладах освіти. Вирішення проблеми підготовки нової генерації педагогічних кваліфікованих кадрів на засадах компетентнісного підходу у контексті освітньої складової Лісабонської стратегії розвитку освіти та професійної підготовки вчителів потребує технологічної варіативності у забезпеченні інноваційних процесів.

Отже, об'єктивна потреба формування професійної компетентності майбутніх вчителів спонукала нас до виділення структурних елементів, а також розробки критеріїв, показників та рівнів її сформованості.

Мета статті – визначення компонентів структури професійної компетентності майбутніх вчителів, критеріїв, показників та рівнів її сформованості.

Теоретичну основу для проведення наукового пошуку мали дослідження сутності компетентнісної освіти таких науковців, як Н. Бібік, В. Болотов, О. Дубасенюк, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, І. Єрмаков, В. Кальней, Я. Кодлюк, В. Краєвський, Н. Кузьміна, В. Луговий, А. Маркова, Л. Мітіна, Н. Ничкало, О. Овчарук, О. Пехота, О. Пометун, Дж. Равен, О. Савченко, Г. Селевко, В. Сериков, В. Сластьонін, В. Сищенко, Ю. Татур, О. Хуторський, І. Черемис, Т. Шамова, С. Шишов, В. Ягупов.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих завдань розбудови Української держави відповідно до вимог демократичного громадянського суспільства є модернізація системи освіти. Серед стратегічних напрямків модернізації освіти в цілому виокремлюється система вищої освіти [1]. Модернізації процесу професійної підготовки, на думку О. Тетюниної, спрямовуються на якісно інший характер результатів навчання: формування пізнавальної самостійності, впевненості у власних можливостях, вміння застосовувати знання у процесі прийняття рішень, підвищення функціональної і загальнокультурної обізнаності [4, с. 13]. А Я. Кодлюк вважає формування вміння вчитися, оволодіння навичками пошуку інформації, здатності до самонавчання упродовж життя визначальною сферою професійної діяльності людини [2, с. 10]. Отже, сьогодні підготовка конкурентоспроможного на світовому ринку праці фахівця будь-якого профілю, і вчителя у тому числі, пов'язана з формуванням його професійної компетентності.

Враховуючи це, у контексті нашого дослідження критерієм виділення структурних компонентів професійної компетентності вчителя стало положення, що відповідає міжнародним стандартам про можливість вчитися впродовж усього життя. Відповідно до даної тези ми виділили основні, на наш погляд, загальнопедагогічні складові професійної компетентності вчителя, що дають йому змогу не тільки самореалізуватися у професійній діяльності, але й постійно вдосконалюватися та розвиватися для досягнення нових освітніх параметрів.

- Структурними складовими професійної компетентності вчителя ми визначили:
- **прогностичну компетентність**, яка пов'язана з формуванням прогностичних орієнтацій вчителя, вмінням будувати стратегічні та тактичні цілі, визначенням шляхів їх досягнення, володінням науковим передбаченням;
  - **компетентність пізнавальної самостійності**, що ґрунтується на способах самостійного здобуття знань з різних джерел інформації для досягнення пізнавальних орієнтирів високого рівня, свободі дій в отриманні інформації, постійному розширенні діапазону ерудованості, вільному оперуванні знаннями та вміннями;
  - **компетентність творчої діяльності** передбачає спрямованість у професійній діяльності на виявлення творчої ініціативи, розвиток нестандартного мислення, застосування оригінальних підходів у вирішенні професійних проблем, володіння педагогічною імпровізацією;
  - **компетентність сфери пошуково-дослідної діяльності** визначається усвідомленням методології дослідницької роботи, володінням технологією пошуково-дослідної діяльності та готовністю до здійснення педагогічного пошуку;
  - **рефлексивну компетентність**, яка містить готовність здійснювати аналітичні операції, розвиток самосприйняття, самопізнання, самокорекції, самооцінки та критичності суджень.

На нашу думку, діалектична єдність цих компонентів визначає перспективи постійного професійного зростання сучасного вчителя і створює умови підвищення результативності його педагогічної діяльності.

Дослідження проблеми оволодіння вчителем професійною компетентністю зумовило необхідність розробки критеріїв та показників, які є вихідними для виявлення рівня її сформованості.

Ми вважаємо, що такими критеріями виступають: **сформованість прогностичних умінь, наявність пізнавальної самостійності, міра творчої спрямованості, ступінь підготовки до пошуково-дослідної діяльності, рівень рефлексивної діяльності** (таблиця 1).

Таблиця 1

Критерії та показники ефективності процесу формування професійної компетентності майбутніх вчителів музики

Критерії	Показники
Сформованість прогностичних умінь	<ul style="list-style-type: none"> - чітке визначення мети, завдань діяльності; - стратегічне та тактичне планування; - структурування змісту діяльності; - встановлення причинно-наслідкових зв'язків.
Наявність пізнавальної самостійності	<ul style="list-style-type: none"> - визначеність пізнавальних орієнтирів; - свобода дій в отриманні інформації; - усебічний діапазон ерудованості; - вільне оперування знаннями та вміннями; - структурування, трансформація та інтегрування інтелектуального продукту.
Міра творчої спрямованості	<ul style="list-style-type: none"> - розвиненість уяви та творча ініціатива; - оригінальність підходів у розв'язанні педагогічних завдань; - нестандартність мислення; - педагогічна імпровізація.
Ступінь підготовки до пошуково-дослідної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - зацікавленість пошуково-дослідною діяльністю; - усвідомлення методології педагогічного дослідження; - володіння технологією пошуково-дослідної роботи; - здійснення педагогічного пошуку.
Рівень рефлексивної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - аналітичні операції: аналіз, порівняння, зіставлення; - критичні судження та самооцінка; - диференціювання чинників досягнень та недоліків; - професійні поради, пропозиції, альтернативні рішення.

Під сформованістю прогностичних умінь ми розуміємо прогнозування результату та визначення шляхів розвитку, що зумовлюють успішність професійної діяльності. Це вміння визначити мету як бажаний результат професійної діяльності, конкретизувати її у завданнях, що стосуються змісту, форм, методів, засобів освітнього процесу, планування порядку дій та оптимального використання ресурсів, передбачення труднощів, проблем, ризиків. Показниками цього критерію виступають: чітке визначення мети, завдань діяльності; стратегічне та тактичне планування; структурування змісту діяльності; встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Наступний критерій – наявність пізнавальної самостійності. Вона виявляється у прагненні й умінні самостійно здобувати знання в різних галузях науки у процесі цілеспрямованого пошуку, виявляти зв'язки між ними з метою поєднання їх у єдину систему картини світу. Педагогічна професія передбачає постійне оновлення знань, рух у теоретичному досвіді людства з метою розширення меж наукової ерудованості та заглиблення у царини науки. Процес безперервного пізнання потребує вмінь без сторонньої допомоги оволодівати знаннями і способами діяльності.

Дослідники розрізняють у пізнавальній самостійності різні аспекти. Т. Шамова, наприклад, окремо виділяє мотиваційний компонент, який зумовлює потребу до пізнання, що виявляється в активному сприйманні, допитливості, пізнавальних інтересах, розширенні кругозору, та емоційно-вольовий, що вказує на ставлення до пізнання [5, с. 69]. П. Підкасистий розрізняє змістовий (знання), оперативний (дії) і результативний (новоутворення) компоненти [3, с. 108]. Найістотніше значення має зв'язок пізнавальної самостійності з професійним розвитком в цілому, оскільки виконання пізнавальних завдань піднімає вчителя на вищий щабель у розвитку власної творчості. Цей критерій характеризується такими показниками: пізнавальні орієнтири високого рівня; свобода дій в отриманні інформації; усебічний діапазон ерудованості; вільне оперування знаннями та вміннями; структурування, трансформація та інтегрування інтелектуального продукту.

Враховуючи, що професійна діяльність вчителя потребує творчого підходу, наступним критерієм ми визначили міру творчої спрямованості особистості. Творчість – це процес творення нового на основі перетворення засвоєного досвіду: нового результату або оригінальних шляхів. Творчість є невичерпним джерелом педагогічної ініціативи, активності, інновацій, постійного натхнення для вдосконалення всього педагогічного процесу та особистості вчителя. Педагогічна творчість виявляється у нестандартному розв'язанні педагогічних завдань (оригінальне розв'язання педагогічних задач, розробка нових педагогічних методів, прийомів, застосування педагогічного досвіду в нових умовах, удосконалення системи роботи з учнями, імпровізація в педагогічному процесі). Педагогічна творчість – це процес професійної реалізації та самореалізації вчителя в освітньому просторі. Показниками цього критерію ми визначили: творчу ініціативу; розвиненість уяви; оригінальність підходів у розв'язанні педагогічних завдань; нестандартність мислення; педагогічну імпровізацію.

Розгляд ступеня підготовки до пошуково-дослідної діяльності як наступного критерію зумовлюється особливістю педагогічної діяльності, її реальною багатомірністю. Сучасна педагогічна практика характеризується впровадженням новацій та інновацій у педагогічний процес. Це актуалізує проблему залучення вчителів до науково-дослідної роботи, оволодіння технологією дослідження, розвиток спроможності на наукових засадах самостійно вирішувати проблеми. Вміння проводити моніторинг, здійснювати експериментальні дослідження, компетентно обґрунтовувати, пояснювати та перевіряти ефективність педагогічних ідей сприяє підвищенню ефективності педагогічної діяльності за рахунок упровадження у навчально-виховний процес наукових ідей та новітніх технологій, забезпечує професійне зростання, підвищення інноваційного потенціалу вчителя. Показниками цього критерію, на нашу думку, виступають: зацікавленість науково-дослідною діяльністю; усвідомлення методології педагогічного дослідження; оволодіння технологією експериментально-дослідної роботи; здійснення педагогічного пошуку.

Рівень рефлексивної діяльності дає змогу визначити, якою мірою виявляються аналітико-регулятивні здібності вчителя. Постійне професійне зростання сьогодні забезпечується механізмами саморегуляції, критичного переосмислення та

оцінювання власного досвіду через самоаналіз, усвідомлення себе суб'єктом педагогічної діяльності. М. Уоллес вважає, що "рефлексивний компонент у роботі вчителя об'єктивно виникає з принципової неможливості створити якийсь універсальний довідник з уже готовими порадами та рекомендаціями на всі випадки життя. Освітній процес настільки динамічний, мінливий, що не можна раз і назавжди освоїти всі секрети педагогічної праці. Те, що безвідмовно діяло сьогодні, вже завтра може виявитися недостатнім або навіть непридатним. З цієї причини педагогічна діяльність за своєю природою є творчою, а вчитель – рефлексуючим професіоналом, який безперервно аналізує свою роботу" [6, с. 5].

Вдаючись до рефлексії, педагог аналізує набутий досвід, робить висновки і будує плани на майбутнє. Рефлексія допомагає проявляти більшу гнучкість у плануванні з урахуванням реальних комунікативних потреб і психологічних особливостей.

Цей критерій характеризується такими показниками: здійснення аналітичних операцій (аналіз, порівняння, зіставлення); висловлювання критичних суджень та самооцінка; диференціювання чинників досягнень та недоліків; професійні поради, пропозиції, альтернативні рішення; самосприйняття, самопізнання та самокорекція.

Виділені критерії та показники, на наш погляд, дають можливість діагностувати ефективність формування визначених складових професійної компетентності майбутніх вчителів.

На основі описаних критеріїв та їх показників нами розроблена гіпотетична модель рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх вчителів: **елементарної професійної підготовки, професійної грамотності, професійної досконалості, професійної компетентності**.

Рівень **елементарної професійної підготовки**, який ми розглядаємо як *низький*, характеризується низькою ефективністю процесу формування професійної компетентності майбутніх вчителів на основі елементарної самостійності пізнавальної діяльності, малоусвідомленим прогнозуванням, несформованістю рефлексивних та пошуково-дослідних умінь та навичок, репродуктивним характером роботи.

Наступний рівень – **професійної грамотності**, який ми характеризуємо як *середній*. Він відрізняється невисокою результативністю процесу, якому властиві усвідомлене планування деяких видів діяльності, вибірковість пізнавальної самостійності, слабо виражена ініціативність, зацікавленість пошуково-дослідною роботою, частково сформована рефлексивна техніка.

Третій умовний рівень (*достатній*) – **професійної досконалості** – передбачає ефективність процесу формування професійної компетентності майбутнього вчителя на підґрунті свідомо побудованих прогностичних орієнтацій, достатньої самостійності пізнавальної діяльності, оригінальності та ініціативності в роботі, оволодіння пошуково-дослідними методами та прийомами, достатньо сформованої рефлексивної майстерності.

Четвертий рівень, який класифікується як *високий*, – **рівень професійної компетентності**, що характеризує високу результативність процесу формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя. Показниками цього рівня ми визначаємо усвідомлені та аргументовано побудовані прогностичні орієнтації, сформованість стійкої пізнавальної самостійності, вияв творчої ініціативи у різноманітних педагогічних ситуаціях, оволодіння технологією експериментально-дослідної роботи, високий рівень рефлексивної майстерності.

Отже, на основі проведеного теоретичного аналізу наукової літератури були визначені структурні складові професійної компетентності майбутніх вчителів, критерії та показники її формування та рівні оволодіння професійною компетентністю студентами. У подальшому результати нашого дослідження можуть стати основою проведення експериментальних досліджень з визначення сучасного стану формування професійної майстерності майбутніх вчителів.

Література

1. Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 5–9.

2. Кодлюк Я. П. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх педагогів як пріоритет модернізації вищої освіти України / Я. О. Кодлюк // Професійні компетенції та компетентності вчителя : матеріали регіон. наук.-практ. семінару. – Тернопіль, 2006. – С. 10–13.

3. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении : теоретико-экспериментальное исследование / П. И. Пидкасистый. – М. : Педагогика, 1980. – 240 с.

4. Тетюнина Е. Д. Научно-теоретическая компетентность учителя и ее влияние на характер результатов обучения : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Тетюнина Е. Д. ; Санкт-Петербург. гос. ун-т пед. маст. – СПб., 1999. – 224 с.

5. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 208 с.

6. Wallace M. Training foreign language teachers: A reflective approach / M. Wallace. – Cambridge, England : Cambridge University Press, 1991. – 10 p.